

**AZ ÉLET ÉRTELME ÉS A SORSESEMÉNYEK
A HAZAI/MAGYAR FILOZÓFUSOK ÉLETVILÁGÁBAN:
REFLEXIÓK FEHÉR M. ISTVÁN KONCEPCIÓJÁHOZ**

VERES ILDIKÓ

„[...] az élet feltétel nélküli értelemmel való teljességének titka: az ember léte határ-helyzeteiben van felszólítva arra, hogy tanubizonytságot tegyen: mi az, amire ő és egyedül ő képes. Ezért az életnek a szó szoros értelmében az utolsó pillanatig, utolsó lélegzetünkig van értelme.”¹

Rendhagyó prolóógus

2021. június 17. csütörtök este volt... szólt a telefonom, a vonal másik végén Olay Csaba, félelem fogott el, ritkán szokott hívni... elcsukló hangon szólt: István meghalt. Egy hét múlva lett volna az a konferencia, amelyet Fehér M. István tiszteletére szerveztünk, nem volt lelkerőnk ahhoz, hogy megtartsuk...

Rendhagyó módon szeretnék felidézni néhányat azokból az életvilágbeli kockákból, amelyek a hosszú évtizedek után is elevenen élnek bennem, és amelyek Fehér M. István sorseseeményeinek is kis részét alkotják. Talán hozzájárulhatnak habitusának teljes megértéséhez.

Fehér M. Istvánnal első találkozásom az ELTE filozófia szakos hallgatójaként 1980/1981-ben volt, amikor Kant, Hegel, Heidegger, Sartre szemináriumokat és előadásokat tartott. A másoktól megszokott előadói stílussal szemben meglepetés-szerűen kezdte óráit, elővette Heidegger *Lét és idő* című munkájának német nyelvű szövegét, s egy adott részt magyarra fordítva egész órán keresztül értelmezte, kitekintve más köthető szövegekre is. A számunkra új módszer, a hermeneutika teljes felfrissülést hozott. Következő emlékezetes találkozásunk a Miskolci Egyetemen, a bölcsészképzés szervezésének folyamatában volt. Az 1991/1992-ben Pokol Béla professzor vezetésével megalakult/létrehozott Bölcsészettudományi Intézet vezetésében akkor általános, oktatási és gazdasági igazgatóhelyettesként nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy több szak (magyar, filozófia) irányítására és az oktatására más egyetemekről kérjek fel vezető professzorokat. Mivel a KLTE és az ELTE volt az alma materem, régi tanárain nevei idéződtek fel bennem, közöttük Fehér M. Istváné, aki örömmel jött Miskolcra. Így a filozófia szak egyik alapítója, szervezője és vezetője lett, aki 1992 és 1997 között egyetemi tanárként kezdetben a Filozófiai Tanszéken, majd 1993-tól az újonnan alakult Filozófiatörténeti

¹ FRANKL 1996, 46.

Tanszék vezetőjeként dolgozott. Ekkor kezdtük el szervezni a később hagyományná vált nemzetközi konferenciáinkat a magyar filozófia tárgyköréből, amelynek két kötetét közösen szerkesztettük.² Ekkor már nemcsak Tanár Úr volt számomra, hanem olyan kollega, akivel jó szakmai barátság, együttműködés alakult ki. 2012-ben tudományos főmunkatársként meghívott az általa vezetett MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoportba, amelyen belül a *'jóindulat hermeneutikája'*-nak léggömb dominált.

Utolsó 'találkozásaink' nem személyes kommunikációk voltak. A hetvenedik születésnapjára tervezett ünnepi konferenciát el kellett halasztanunk a pandémia miatt 2021. június 27-re. Egyeztettem Vele az újabb időpontról, de levélváltásaink egyre gyéribb lettek, maradt a telefon... Egy héttel a konferencia előtt eltávozott. Emlékkonferencia lett. Az emlékkonferenciából pedig emlékkötet.

Az 'élet értelmének' mibenléte

Fehér M. István életének értelmét minden bizonnyal a megértés és a vele járó kételemek is átszőtték, amelyek az itt-lét, saját létének, munkásságának, emberi, szakmai kapcsolatainak is koordinációs pontjai voltak. Életpályájának korai éveire emlékezve egy interjúban így utal a fentiekre:

„Megértésre vágytam és a megértés révén – mint aki tele volt számtalan bizonytalansággal – egyszersmind bizonyosságra, szilárd, biztos tudásra, mely bepillantást nyújt a világ törvények által szabályozott magábanvaló rendjébe, tudásra, mely a világ lényegét tárja föl, hogy ennek birtokában jobban el tudjak igazodni az életben. Vágytam, mint utaltam rá, egy bizonyos értelemben teljesült, ám nem abban, mint amelyben elvártam; a megértés előbb-utóbb létrejött, de előrehaladtával nem nőtt a bizonyosság. Fordítva: egyre erősödtek a kezdeti, kiinduló kételemek és bizonytalanságok.”³

A Fehér M. István által is feltett, az élet értelmére vonatkozó kérdést további tematikák bevonásával kísérlem meg átgondolni, a hazai/magyar gondolkodók értelmezéseire és egyes sorseseeményeikre pillantva.

Fehér az 1991-ben megjelent, *Az élet értelméről*⁴ című könyvében a rickerti paradoxonnak – miszerint egy tökéletesen racionálissá vált világban senki sem tudna cselekedni – filozófiailag lehetséges és releváns megoldásait gondolta át hermeneutikai megközelítéssel a 19–20. századi európai filozófiai tradícióban. Kant, Hegel, Kierkegaard, a neokantianizmus és a marxizmus gondolkodóinak szövegeiben vizsgálta, hogyan vetődött fel e kérdés, milyen válaszok születtek. Fehér a racionalitás és az irracionalitás párhuzamosai között értelmezi az egyes koncepciókat. Álláspontja szerint a dilemma nem abban van, hogy ne lehetne a kérdést megoldani a praxis és a teória különféle szintjein, s ne született volna az évezredek folyamán

² FEHÉR M.–VERES 1999, 2004.

³ LENGYEL–JANI 2012, 272.

⁴ FEHÉR M. 1991.

több alternatíva, hanem abban, hogy ha egyáltalán létezik megoldás, hogyan lehet közvetíteni, s általánosíthatóvá, a mindennapi praxisban is alkalmazhatóvá tenni, hiszen a megfelelő, helyes egyéni élethez nincs szükség abszolút tudásra, a tudományos eredmények ismeretére. Fehér utal arra is, hogy Wittgenstein nem ok nélkül vélte azt, hogy:

„Érezzük, hogy még ha feleletet is adtunk valamennyi lehetséges tudományos kérdésre, életproblémáinkat ezzel még egyáltalán nem érintettük. Akkor persze nem marad egyetlen további kérdés sem, és éppen ez a válasz.⁵ [...] Az élet problémájának megoldását e probléma eltűnése jelenti. (Vajon nem ez az oka annak, hogy azok az emberek, akik előtt hosszas kételyek után az élet értelme világossá vált, nem tudják aztán elmondani azt, miben is áll ez az értelem?)”⁶

Fehér álláspontja az, hogy nem kell elcsüggednünk amiatt, hogy tudásunk korlátolt, a tudomány összes törvényét nem ismerjük, s eljövendő sorsunk számunkra ismeretlen.

A *Vigilia* című folyóiratban feltett körkérdésre: „Mi dolgunk a világon?”⁷ 2011-ben, a fentiek mellett Jean Grondin ugyanezen a címen⁸ megjelent könyvéből kiemeli, hogy a szerző részletesen vizsgálja azt, hogy maga a kérdés történetileg mikor és hogyan vetődött fel, s világossá teszi, hogy a klasszikus filozófia nem a dolgok „értelméről”, inkább „céljáról”, „végcéljáról” beszélt. Az élet értelmére vonatkozó kérdés viszonylag későn merült fel. A késői újkorban az értelem fogalma vált alkalmassá arra, hogy a célfogalom helyébe lépjen. Grondin tételével egyetértve Fehér úgy véli, hogy úgy kell élni, mintha az élet megítélés előtt állna. Az életnek több értelme van, s ha életünket egy eljövendő ítélet reményében éljük le, akkor az az értelmes élet az, amely az értelmes élet reménységéhez kötődik.

Sorsesemény és bűn mint az életvilág fordulópontjai

Úgy vélem, hogy az élet értelme és az értelmes élet összefüggései nem nélkülözik a sors ismeretlenségének lehetőségeit, amelyek megnyithatják a kaput a sorsesemények és az élet irányíthatatlanságának tematikája előtt is, amely az értelmességre vonatkozó általános pozitív válaszokat többnyire ignorálja. A nem-csüggedés pillanatnyi vagy tartós állapota mellett a döntő sorsesemények pozitív vagy negatív vonatkozásai megváltoztathatják az élet értelmére vonatkozó kérdés hangsúlyait, illetve „mire” vonatkozását, a válaszokról nem is beszélve. A következőkben arra pillantok, hogy az élet értelmének keresése és a sorsesemények döntő hatásainak, összefüggéseinek feltérképezése milyen utakat nyit meg.

Több mint húsz évvel később Fehér a sors, a sorsesemények s ezzel kapcsolatban *Tengelyi László* elméletének átgondolásakor az élet értelméhez kapcsolható problémákat kommentálja, s ezzel új horizontot nyit a további diskurzushoz.

⁵ WITTGENSTEIN 1989, 6.52.

⁶ WITTGENSTEIN 1989, 6.521.

⁷ FEHÉR M. 2011, 910. skk.

⁸ GRONDIN 2003.

Abból indul ki, hogy Tengelyi szerint a sorseseeményt az egyén passzívan, szabadság nélkül szenvedni el. Fehér M. István meglátása, hogy ez vitatható állítás,⁹ és ellentmondásban áll *A bűn mint sorseseemény* című Tengelyi-munka felfogásával, amelyben a szabadság úgy jelenik meg, mint amely elengedhetetlen feltétel még a büntapasztalat számára is. Vagyis az ellentmondás abban áll Fehér szerint, hogy a bűn mint sorseseemény előfeltételezi a szabadságot, de az általában vett sorseseeményt nem-szabadságban, szabadság nélkül éljük meg. Az én olvasatomban Tengelyi a sorseseeményt úgy tekinti, mint amelyet passzívan szenvedünk el, uralhatatlan elemekkel telített, és az élettörténetben új kezdetet teremt, de *nem független* a szabadságtól, mert éppen a szabadságunkban vagyunk korlátozva akkor, ha az adott sorseseeményt nem mi magunk hoztuk létre, hanem idegen, uralhatatlan erők.

Fehér további kérdése, hogy ebbe a sorseseemény-fogalomba belefér-e még a bűn mint sorseseemény, azaz – amennyiben szabadságot feltételez – maga a bűn.¹⁰ Mindezzel kapcsolatban 'csupán' az a kérdés merül fel bennem, hogy mi is a bűn és a szabadság fogalma, szó szerinti vagy konvencionális jelentése? Nem áll módomban e helyen részletezni, hogy ugyanazt érti-e a két magyar filozófus ezeken a fogalmakon, például: fizikai szabadság, lehetőség és képesség valamit tenni vagy nem tenni, amely lehetőség külső erő hatására megszűnhet, vagy a szabad akarat, a belső autonómia fogalomkörébe tartozik, amely a lelki szabadságot jelenti. Vagy egyszerre mindkettő? Vagy: mi tekinthető bűnnek, mi a bűn szó szerinti jelentése? E vonatkozásban nem mindegy például, hogy a keresztyén vagy az iszlám kultúrkör bűnfogalmát tekintjük.

Ezzel összefüggésben igen figyelemre méltó, ha Fehér M. Istvánnak a *szó szerinti jelentésre* vonatkozó megállapításait szemügyre vesszük. A „Létezik-e szó szerinti jelentés?” kérdést feltéve az alábbi válaszok előtt állunk:

„1. Miután nem állapítható meg, mi a „szó szerinti jelentés” jelentése (nincs ugyanis kritérium arra nézve, melyik történeti jelentését vegyük alapul), így nem jutunk el abba a dimenzióba, melyben válaszolni lehetne a kérdésre: létezik-e szó szerinti jelentés?

2. Igen, létezik szó szerinti jelentés, de nem lehet megadni (szóban); »megadása« befejezhetetlen, lezárhatatlan aktus, előbb-utóbb elhallgatáshoz vezet. A szó szerinti jelentés voltaképpen »szótlan«. Ugyanez (avagy hozzávetőleg ugyanez) a tényállás kifejezhető így is:

3. Nem, nem létezik szó szerinti jelentés, mivelhogy nem lehet megadni. Egy szó szerinti jelentés, melynek nincs szava, melyre nincs szó, önmagát mint jelentést számolja föl.”¹¹

Úgy tűnik számomra, hogy legközelebb a megoldáshoz Nemesi Attila László tézise áll, amely szerint a nyelvi információfeldolgozás folyamatáról szóló dis-

⁹ FEHÉR M. 2015.

¹⁰ FEHÉR M. 2015, 34–35.

¹¹ FEHÉR M. 2006, 196.

kurzusban a konvencionális jelentés vagy a vezérjelentés terminusokat használhatjuk konzekvensen.

„A konvencionális jelentés és a vezérjelentés dinamikus természetű, a szó szerinti jelentés ellenben viszonylag statikus alapjelentés, mely kétségkívül hasznos támpont lehet [...]. Nem látok azonban igazi különbséget a konvencionális jelentés és a vezérjelentés kifejezések tartalma között, [...] Amely jelentés gyakori, megszokott és/vagy prototipikus, az egyúttal konvencionális [...]. A konvenció általában kiterjed az egész nyelvközösségre, de korlátozódhat a szűkebb-tágabb hatókörű nyelvváltozatokra is (lásd pl. a táji jelentéseket, a diáknyelv puska, király, karó stb. szavait, vagy a számítógép-használók dokumentum, mentés, kukac, lefagy, letölt, megnyit stb. metaforikus terminológiáját).”¹²

E dilemmák fényében folytathatjuk a sorsprobléma továbbgondolását, figyelembe véve a konvencionalitást, a prototipikusságot s ezzel együtt a komplexitás prioritását. Meglátásom az, hogy a sorsalakításban és a sorseseményekben benne van a szabad alakítás lehetősége, a bűnelkövetésekor pedig az uralhatatlanság nem érinti mindkét felet, és úgy tűnik, hogy ebben a folyamatban két fókusz van: egyik az elkövető(k) halmaza, a másik pedig az(ok)é, aki(k) ellen elkövetik. Az elkövetett bűn a másik, az elszenvető fél számára, aki ellen elkövetik, egy idegen igényként jelenik meg, vagyis a szabadság hiány itt lép fel, s mint ilyen sorsfordító lehet, az élettörténetében új kezdetet teremthet. Kérdés az, hogy az elkövető számára a szabadságot jelenti-e? A bűn mint sorsesemény lehet szándékos vagy nem szándékos az elkövető részéről. Szándékos, ha szabad döntésében, azt uraltan követi el. (Kérdés az, hogyan lehet-e bűnt nem szándékosan elkövetni?) A bűn a konvencionális jelentése szerint valamilyen, egy meghatározott emberi közösség által tiltott vagy elítélt cselekedet végrehajtására vonatkozik, s elkövetése egy konkrét és többnyire nem uralt sorsesemény azok számára, akik ellen elkövették, de nem kíméli a bűn szándékos elkövetőjét sem, további sorsának része lesz.

„A bűn természeténél fogva tévedésben gyökerezik” – írja Tengelyi –, mert „a bűnös abban a hiszemben cselekszik, hogy mások élete számára idegen élet, holott élet az élettől nem különbözik, a bűn [...] nem ténye a világnak, hanem sorsfordulata világon-létünknek”.¹³ Meglátásom az, hogy minden bűn az elkövető és a szenvedő alany számára egyaránt tény, élettény, s mint ilyen sorsfordító fenomén. Az élet értelmére vonatkozó kérdés a bűnesemény vonatkozásában nem-rationális válaszokat is rejtegethet, vagy fel sem tehető.

A bűn része a sorsnak, amelynek a fogalma nem azonos a sorsesemény fogalmával. Ez utóbbi konkrét, egy adott élethelyzetben döntő változást hozó, egyszeri, míg a sorsfogalomban események sorozatáról, egy folyamatról van szó. Ha a személy a sorseseményt passzívan szenved el, külső kényszerítő hatások miatt, amelyek nem befolyásolhatók, akkor az uralhatatlanság meghatározó komponensként

¹² NEMESI 2006, 41–42.

¹³ TENGELYI 1992, 251.

jelentkezhet. Ekkor a Tengelyi által említett idegen igény lép fel, amely nemcsak igény, hanem elkerülhetetlen kényszerítő elem is lehet, amely az egyéni szabadságot gátolja valamilyen szinten, és sorsfordító. De a sorsesemény lehet egy olyan saját jelentős döntése az egyénnek, amely nem külső kényszerítő erő, nem idegen igény, de a jövőjét alapvetően meghatározza, többnyire szabad választás, amelynek nem biztos, hogy előre láthatók a következményei, s ekkor az élet értelmére vonatkozó kérdés más dimenziókban vetődik fel. A sorseseményben az uralhatatlanság olyan helyzetekben válhat dominánssá, mint például a háború, a betegség, a megtevésztés, a manipuláció, hiszen olyan eseményeket vonhatnak maguk után, amelyek lényegesen új kezdetet, fordulatot hoznak létre az egyéni élettörténetben. Ezek fényében is természetes, hogy megváltozhat az élet értelmére adható válasz.

Hazai és nem hazai magyar filozófusok – dilemmák a fogalomhasználatban

A továbbiakban arra térek ki, hogy a fenti problémák hogyan tapinthatók ki néhány jelentős magyar filozófus sorseseményeiben. Mielőtt erre vetnék néhány pillantást, Fehér értelmezéséhez fűzök megjegyzéseket, illetve ahhoz a kérdéshez, hogy ki a jelentős magyar filozófus. Fehér M. István *Nemzet, filozófia, tudomány: A hazai filozófiai munkálkodás ágai és jelentősége* című írásában¹⁴ felteszi a „magyar filozófia, illetve a nemzeti filozófia léte és mibenléte” vonatkozó kérdést, amelyet igen kitekintően jár körül. Az azonban, hogy a „magyar filozófia” és a „nemzeti filozófia” megjelöléseket az *illetve* szóval kapcsolja össze, nem kívánatos következményekhez vezet. Az *illetve* szó jelentése: helyesebben, vagyis; tehát Fehér egyenlőségjelet tesz a két fogalom közé (lehetne még a jelentése: továbbá, amellet, de a szövegkörnyezet az elsőre utal). Úgy vélem, hogy a magyar filozófia nem azonos a nemzeti filozófiával.¹⁵ A későbbi szövegrészekben Fehér amellet érvel, hogy a *nemzeti, regionális, mentalitás- és gondolkodásbeli* sajátosságok vizsgálata jogosult az egyes nemzetek filozófiájának történeti feltérképezésekor, de meglátásom az, hogy ez nem jelenti a magyar és a nemzeti, valamint a hazai jelzők szinonimaként való használatát. Ehhez kapcsolódik az a kérdés, amelyet Fehér 2019-ben előadásában is feltett: *Ki a jelentős magyar filozófus?*¹⁶ Szerinte erre kétfajta módon lehet válaszolni.

„Egyrészt úgy, hogy megnevezünk bizonyos személyeket (mondván, »X.Y. nagy magyar filozófus«), másrészt úgy, hogy nem személyeket nevezünk meg, hanem kritériumokat, amelyek alapján azután a személyek kiválasztásra kerülnek. »Ki a jelentős magyar filozófus?«, helyettesítsük a »Ki a jelentős hazai filozófus?« kérdéssel, azaz a »magyar« helyébe állítsuk a »hazai«-t [...]. Hiszen ha a »magyar« jelzőnek van jelentősége, akkor ennek egyik fő

¹⁴ FEHÉR M. 1992.

¹⁵ Lásd erről: MESTER 2006, 22.

¹⁶ 2019. nov. 29-én került sor a BTK Filozófiai Intézetében a *Ki a jelentős magyar filozófus? Relevanciakritériumok és kánonalkotás a 19–20. századi magyar filozófia történetírásában* című konferenciára.

oka az, hogy – számunkra, magyarok számára – a »magyar« egybeesik a »hazai«-val [...]. A »magyar« megjelölésen az esetek jelentős részében úgyis »hazai«-t értünk.”¹⁷

Megítélésem szerint e két megjelölés két halmaz, amelynek van közös felülete, és a szó szerinti jelentés felkutatása itt is nehézségekbe ütközik. A *magyar* és a *hazai* megjelölés időszavokban és térben is tekintendő, ha a történelem, illetve a filozófiatörténet szegmenseiben gondolkodunk. Hiszen például a trianoni döntés, 1945 vagy 1956 előtt és után másként vetődik fel a kérdés, illetve a válasz: a Trianon előtti időben az országhatárokat tekintve például Böhm Károly, aki Kolozsvárott működött, hazainak tekintendő, de aki ma kolozsvári magyar filozófus, nem hazai. Vagy: aki 1945 előtt hazai volt, de emigrációba kényszerült, például Márai Sándor, Brandenstein Béla, nem hazai, de magyar (is, illetve Brandenstein német is). Kérdés tehát az is, hogy mennyiben tartozik a hazai filozófiatörténethez az *emigrációban* magyar vagy idegen nyelven született munka? További dilemma e vonatkozásban az öncsalás, a maszkok világának játéka: az, hogy a megváltozott jelen milyen átváltozásokat vár, illetve követel az egyéntől? Mit kell feladnia és mit kell felépítenie a léleknek és a szellemnek ahhoz, hogy identitása újból működjön, immár az új hazában az óhaza nélkül? Vagy ez nem is a haza? A kényszerű emigráció a haza fogalmát nyelvileg újabb megkülönböztetésekkel (például óhaza–újhaza) ruházza fel.

Kérdés, hogy ez esetben a *hazai* jelző hogyan értelmezhető. Mi is a jelentése? Az új államban – vagy nevezhetjük így: az új hazában – állandóvá vált szerepcserét, a „proteusz”-sorsot *Gömöri György* így fogalmazza meg, utalva a kettős identitás létrejöttének kényszerére is:

„Naponta nyelvet-álarcot cserélek.
Néha úgy érzem: arcom már ez álarc,
Néha meg hiába vergődik a lélek,
Meváltásra csak önnyelvén találhat”¹⁸

Márai Sándor árnyalt helyzetképpel közelíti meg azt a lelki állapotot, amely a hazanélkülieké, az óhazát elhagyóké.

„Azok az idegenek, akiknek már nincs hazájuk, igazában csak a pillanatokban élnek életük régi feszültségével: a pillanatokban, amikor várják a reggeli postát. Ilyenkor mindig reménykednek. Már tudják, hogy nincs hazájuk – egy hazát csak feltétlenül és véglegesen lehet elveszíteni, s történelmi fordulatok legtöbbször csak ötletszerű, elsietett hazatérésekre adnak módot, de hazát újra nem adnak, – és mégis várják a postát. Tudják, hogy a haza nemcsak egy térképen meghatározható földrajzi tünemény volt, hanem egy élménykör, mint a szerelem. Aki ebből az élménykörből egyszer kilépett, hasztalan tér vissza ahhoz, amit vagy akit szeretett: nem egy hazát talál, nem is szerelme-

¹⁷ VARGA–SZABADOS 2019.

¹⁸ Lásd GÖMÖRI 1994.

sét, hanem egy országot, vagy egy nőt, aki időközben kissé meghízott, vagy máshoz ment feleségül. Az idegenek tudják ezt. És mégis várják a postát.”¹⁹

A *Magyar Értelmező Szótár*²⁰ olyan változatokat jelenít meg, melyek sem a nyelviséget, sem a lelki dimenziókat nem veszik figyelembe. Annak átgondolásához, hogy mit jelent a világom, s ezen belül a hazám, kiindulópontként Heidegger értelmezése tűnik legalkalmasabbnak: a világban létezésben, az itt-létben megértően viszonyul az ember ehhez a léthez, a nyelv e lét háza, amelyben megértően lakozik. A magyar filozófia jeles alakja, *Karácsony Sándor* is ebben az értelemben részletezi azt, hogy hogyan van jelen a magyar ember a megértett magyar valóságban nyelvével, hogyan adott a haza mint *szellemileg–lelkileg–nyelvi*leg megértett, belakott tér? *Hamvas Béla a hely, a tér és a génusz* fogalomköreivel analizálja a magyar nép belakott/belakható világát *Az öt génusz* című esszéjében. A génusz Hamvas értelmezésében az ember lelki, értelmi képességeinek összessége, s meghatározóak a belakott hely nem elsősorban földrajzi értelemben vett koordinátái.²¹ Az ember a konkrét „itt-létben” gyökereivel mindig az adott régióhoz, helyhez, néphez, meghatározott szellemiséghez tartozik, ahol a génuszok nyelvi objektívációi is jelen vannak.²² Sajátos a megközelítése a magyar irodalom nemzetközileg is elismert írójének, *Szabó Magdának*. A haza szó használatakor egy helyre fókuszál, s ez Debrecen, amely, mint sajátos hely és szellemiség, mint létvalóság meghatározó volt élettörténetében. Mint írja: „Ha Debrecenbe akarok menni, s ilyenkor érdeklődnek: most éppen hová, azt felelem: haza.”²³ A hazában-lét a debreceniség nyelvi megformálásában nyílik ki, s válik számunkra valóvá, illetve azok számára valóvá, akik nem hordozzák magukban a debreceniség hálójából font szövedéket. (Számomra, mint e város volt lakója számára, egyértelmű a debreceniség.) A magyar szellemiség néhány jelentős képviselőjének *lételméleti és régió-elméleti* munkáiban fellelhető koncepciók is azt jelzik, hogy a hely, a nyelv és a lélek összefüggéseiként értelmezhető a haza fogalma.²⁴

Összességében úgy tűnik, a haza fogalma nem nélkülözheti a *hely–nyelv–lelkiség–mentalitás* együttes koordinátáit, azonban ami a *nyelviséget* illeti, nem

¹⁹ MÁRAI 1965.

²⁰ A haza fogalma jelenti: 1. Azt az országot, ahol valaki született, ahonnan származik, ahol él, és ezen ország népe tagjának tartja magát; 2. Azt a vidéket, amelyről valaki származik; 3. Azt a politikai, társadalmi, alkotó közösséget, illetve egy meghatározott ideológiai eszmék szerint szervezett társadalmat, amely az ország történelme során alakult ki (urak országából dolgozók hazája); 4. Azt a lakó- vagy tartózkodási helyet, ahol az emberek valamely csoportja életformájának megfelelő feltételeket talál; 5. Azt az országot, vidéket, ahonnan valami eredetileg származik, ahol valami elterjedt és ma is honos; 6. Azt az ember hite szerinti örökös tartózkodási helyet, ahova halála után kerül, tehát a másvilágot, a mennyországot.

²¹ HAMVAS 1985, 91.

²² HAMVAS 1985, 94.

²³ SZABÓ 2011, 558.

²⁴ Bővebben: VERES 2018.

egyértelmű a válasz, hiszen például Sipos Pál vagy Hatvani Lajos latinul írt munkái is részét képezik a magyar filozófia történetének, s az is kérdés, hogy a külföldön keletkezett magyar nyelvű munkák milyen kontextusban helyezhetők el.

Az élet értelme és a sorseseemények az emigráns és a nemzeti kisebbségi létben

A további elemzéseinkben sorsfordító tényezőként kezelhető az emigráció, a trianoni döntés, az 1945 és 1956 utáni helyzet. Itt a további kérdésünk: hogyan változott az élet értelmére vonatkozó kérdés és válasz azoknál, akik emigrálni kényszerültek, vagy akik kisebbségi léthelyzetbe kerültek egy olyan sorseseemény következtében, amely idegen igény által jött létre, s mint ilyen uralhatatlanná vált számukra? Ide kívánczok a trianoni döntés, az uralhatatlanság és az emigráció vonatkozásában Fehér M. István életében is bekövetkezett változás, amelyről ő maga egyik interjújában így beszélt:

„Apai nagyapám Erdélyben született, Aradon, s Szászrégenben volt törvényszéki hivatalnok, tisztviselő: ott született mindkét fia, nagybátyám és apám (akik később, immár Budapesten, orvosnak és ügyvédnek tanultak). A család Trianon után telepedett át Magyarországra, és költözött Budapestre; s ahogy az Erdélyből Magyarországra települtek közül akkoriban oly sokan, egy ideig lakás híján ők is pályaudvaron, vonatszerelvényben laktak. Apám korán meghalt, nem ismertem; anyám, aki budapesti polgári családban született, egyedül maradt velem, mint kisgyermekkel, s az ötvenes években (afféle »osztály idegenként«) nem lehetett egyszerű élete.”²⁵

Az élet értelmére vonatkozó kérdés és annak megválaszolása makroszinten nagyban függ a hatalmi és az érdekvizonyok, valamint a megmaradás és az életben maradás lehetőségeinek dimenzióitól. Az erdélyi magyarok 1920 után már nem 'hazai' filozófusok. Például a Kolozsvári Iskola gondolkodói, akik megélték a *kisebbségi lét* gyötrelmeit az *idegen igény*, a háború és a trianoni diktátum következtében (Bartók György, Tavasz Sándor, Makkai Sándor, Varga Béla), filozófiájukban, etikájukban többek között arra keresték a választ, hogy milyen elméleti megoldások lehetségesek az új, a *sorsfordító* léthelyzet értelmezése közben/után, hogyan lehet újragondolni az élet értelmét a kisebbségi létben. Hogyan lehet az uralhatatlanságot valamilyen szinten uralhatóvá tenni?

A trianoni traumát, az elkeseredett, meggyötört lélek állapotát *Áprily Lajos* erdélyi magyar költő lírai sorokba foglalja Kós Károlynak ajánlott versében:

Ősz nem sodort még annyi árva lombot,
annyi riadt szót: „Minden összeomlott...”
Nappal kószáltam, éjjel nem pihentem,
vasárnap reggel a hegyekre mentem [...]

²⁵ LENGYEL–JANI 2012, 265.

Tekintetem szárnyat repesve bontott,
 átöleltem a hullám-horizontot
 s tetőit, többet száznál és ezernél –
 s titokzatos szót mondtam akkor:
 Erdély...

A 20. század első évtizedeiben az erdélyi magyarság természetes életvilágként kezelte „bentlakását” a hazában, Magyarországon. Nem kérdőjeleződtek meg a mindennapi lét dimenziói.²⁶ A kialakult új állapotban a szászoknak és a magyaroknak definiálniuk kellett sajátos helyzetüket az egységes román államon belül. E tragikus történelmi tény megszüntette a magyarság számára a magától értetődő autentikus „otthonlétet”, s előidézte azt a hiányt, amely újfajta átrendeződését követelte az életvilágnak, s a ’Mi az élet értelme?’ kérdését is szükségképpen felvetette. Új „mi-tudat” fogalmazódott meg: hogyan funkcionáljunk mint erdélyi magyarság egy új államalakulatban, hogyan váljék újra magától értetődővé a világ? Mivel az egyén egy közösség tagjaként tudja identitását megtartani, ezért új cselekvési, magatartási mintákat, viselkedésszabályokat, értékeket, biztos fogódzókat kellett kialakítani, s feltölteni vele az új életvilág egyéni, történelmi-politikai cselekvési kereteit. Ennek érdekében kellett erős közösségként tételezni a magyar kisebbséget, amelynek „működőképességét” biztosítani kellett egy új cselekvésháló kialakításával. A kialakult helyzetben az első reakciók érzelmi töltésűek voltak, hiszen a belakott életvilágban kialakult legitim kapcsolatokba „hiba” csúszott. Mindenekelőtt kialakult egy rossz közérzet, amely egy negatív jellegű emóció utólagos átélésévé vált, resentment-ként volt jelen az életvilágban. A resentment értékesalodásokhoz, hamisításokhoz s olyan értékítéletekhez vezet, amelyek enyhítik a rossz közérzetet, még akkor is, ha illúziókba, mítoszokba vezetnek. Ha a resentment közösségi érzéssé válik, erős motivációként lehet jelen az ideológia-alkotásban, annak is első-sorban közösségerősítő s eszményítő funkcióját hálózhatja át. Ez a frusztráltság és rossz közérzet kiválthat, mint ahogy a múlt század ’20-as évek Erdélyében ki is váltott, egy innovatív cselekvéssorozatot, melynek mindennapjaiba, apró csapágyaiba is beszivárgott a transzilvanizmus összekötő ereje. Veszélyeztetett létről volt szó, olyan inautentikus életvilágról, ahol az ember minőségi dimenziói (például anyanyelve), de időnként élete is veszélybe került. A korabeli cselekvési alternatívák, a „mi-tudat”, a lét „veszélyeztetettként” való tételezése megkövetelte a szellemi síkon való értelmezést. A Kolozsvári Iskola filozófusai írásaikban erősítették meg többek között azt a nézetet, hogy a *nép* az előfeltétele a közösségi kultúrának, s a közösségerősítéshez tartozott a három erdélyi nép – szász, román, magyar –

²⁶ A kialakuló kisebbségi lét történelmi koordinátái ismertek. A soknemzetiségű Magyarország felbomlása már 1918-ban megindult, Erdély leválása 1920-ban történt meg a trianoni döntés következményeként. A történelmi tény adott: 1920. június 4-én Erdély magyarsága (kb. másfél millió magyar anyanyelvű) Romániához került. (Erdély fogalmán itt a történelmi Erdélyt, a Bihari-hegységet, a Déli- és az Északkeleti-Kárpátok által határolt területet, valamint a kelet-magyarországi síkság egy részét, a Körös-vidéket, Máramarost s a Bánát keleti részét értjük.)

együttélésének történelmi és pszichikai érvekkel való igazolása is. A helyzet értelmezésén és a közösségerősítésen túl jelen volt az utópia is: Erdély autonómiája. Ehhez kapcsolódott egy mítosz, egy erdélyi lélek-mítosz kialakítása, amely nemcsak az illúziók világából, a történelmi hagyományokból, hanem a korban oly népszerű nemzetkarakterológiából is táplálkozott. Az *erdélyi lélek* nemcsak magyar, hanem szász és román is. Megteremtődött egy újabb, nagyobb közösség, az erdélyi népek közösségének lehetősége. Az egymás mellett élés történelmi-demográfiai adottság volt, amely feltételezte a toleranciát, mint az együttélés szabályainak egyik alapelvét, amely a kisebbségi keretek között kiemelkedő szerephez jutott. Az erdélyi magyar lélekre utaló mozzanatokat Makkai Sándor például Bethlen Gábor és Kemény Zsigmond szellemi portréjának megfestésekor írja le, s elemzi azt a tradíciót, amely a protestantizmusban gyökerezik. Ahhoz, hogy az erdélyi szellem meg tudta őrizni relatív önállóságát a Habsburgok és a törökök ollója között, a protestantizmus jelentős erőt adott. Makkai szerint az erdélyi sajátosság nem más, mint az ellentétek között kiegyensúlyozott magyar lélek manifesztációja, megnyilvánulása.

Az *emigrációba* kényszerült gondolkodók (például Brandenstein Béla, Kibédi Varga Sándor, Hanák Tibor), vagyis a szintén már nem hazai, 1945 után magyar emigráns filozófusok számára is hasonlóképpen vetődik fel a kérdés: vajon a sors, a konkrét események következtében megtört életút mennyiben változtatta meg a „mit szabad remélnem?” és a „mi az új életem, az új jelenem értelme?” kérdéseket.

Arra a következtetésre van lehetőségem kitérni, amelyet *Kibédi Varga Sándor* fogalmaz meg, és amely később megjelenik Tengelyi felfogásában is, miszerint: a sorsesemény „olyan valósággal szembesít bennünket, amely meglepi a leghetesebb”.²⁷ Kibédi Varga Sándor emigrációjában így vélekedik:

A jelen olyan szituáció, „amelyben az ént, önkibontakozása során, a külső világ korlátozza: az én itt határba ütközik. [...] [A] jelen határt szab, olyan váratlan tapasztalat, amely az ismeretet meglepi és felfüggeszti. A jelen a bensőségesség végtelen körforgását megszakítja, megakasztja; a végesség mutatkozik meg [...]. [M]indig kellemetlen, hívatlan vendégként jelentkezik, mint szép álmok rombolója [...]”²⁸

Kibédi szerint, az emigráns lét értelme:

„A két, egymást a feszültség viszonyában tartó kötelesség, a saját népünk iránti, amely nép a távolban van, és az idegen nép iránti, amely az együttélés közelségében felebarátunkká lett, alkotják az emigránslét sajátos dialektikáját, amely az emigránslétre nézve leginkább jellemző.”²⁹

Az emigráns lét, a sors nem más, mint *átmenetként tartós állapot*, ebben nehéz értelmet találni. Ez a paradoxon jellemzi alapvetően és folyamatosan. Az „új jelen”

²⁷ TENGELYI 1998, 201.

²⁸ KIBÉDI VARGA 1980, 185–186.

²⁹ KIBÉDI VARGA 1980, 188.

egy sorsfordító esemény következtében új „élménykört” zúdít az egyénre, s ily módon mintegy meglepi immáron hazán túli létében, a „volt életvilág” élménykörei az emlékezet mezejébe lépnek, s az élet értelmére vonatkozó érvek más dimenziókban kerestetnek.

Exkurzus

A sorseseemények dominanciájának, életfordító hatásának kiváló elemzését adja Fehér M. István *Lukács egzisztenciális döntése* című írásában, amelyben az élet értelmére vonatkozó dilemmát és a sorseseemények domináns befolyásoló hatását új szemszögben láttatja a bolsevik magyar filozófus életében, akinek máig hírhedt mondata: „a legrosszabb szocializmus is jobb a legjobb a kapitalizmusnál.”

„Az, hogy Lukács 1918–19-ben csatlakozott a kommunista párthoz és üdvözölte a bolsevik forradalmat, nem tekinthető kivételes eseménynek. [...] Lukács fordulata – az, hogy egy hét leforgása alatt úgymond Saulusból Paulus lett – közvetlen ismerősei számára persze a meglepetés erejével hatott. [...] A történelmi helyzet megváltozott, s a bolsevik forradalom a sztálini diktatúrába fordult át, és létrejött a Komintern, egyre több értelmiségi ábrándult ki a kommunizmusból, illetve a marxista mozgalomból. [...] Jelentős formátumú és elméleti felkészültségű teoretikus értelmiségi jószérivel egyetlen egy maradt: Lukács György.”³⁰

Fehér világossá teszi, hogy mindaz, ami a lukácsi életműben magyarázatra vár, nem csupán az, hogy Lukács miért vált kommunistává 1918/1919-ben, hanem az is, hogy amikor a mozgalom totalitárius kibontakozásának hatására a csatlakozó értelmiségiek nagy része elhagyta a mozgalmat, akkor Lukács miért mulasztotta el ugyanezt tenni. E kérdés vizsgálata visszavezethet az 1918-as döntéséhez, amely a következményeket tekintve visszavonhatatlannak bizonyult, vagy eleve visszavonhatatlan döntésként hozta meg. Lukács tehát tudatosan választott, nem külső uralhatatlan, kényszerítő erők hatására.

Mindehhez néhány életvilágbeli tény is tegyünk hozzá: *Lukács György* mint politikai biztos Poroszlón (1919. május elején a Tisza-parti vasúti töltés mellett) tizedelés során nyolc embert lövetett föbe. Élete végén interjújában így emlékezik:

„Tiszafüredre küldtek, ahol védekező hadállásban voltunk. Tiszafüred védelme nagyon rosszul sikerült, mert a pesti vöröskatonák egy puskalövés nélkül elszaladtak, és ezzel a másik két zászlóalj, mely hajlandó lett volna tisztelegesen védekezni, szintén nem védhette az állásait, úgyhogy a hátuk mögé kerültek a románok, és Tiszafüred elesett. Akkor én nagyon energikus módon állítottam helyre a rendet: amikor átmentünk Poroszlóba, összehívtam

³⁰ FEHÉR M. 2005, 15.

egy rendkívüli hadbírásgot, és ennek a megfutamodott zászlóaljnak nyolc emberét ott a főtéren föbe lövtem.”³¹

Korábban, 1919. április 15-én a Népszavában megjelent cikkében pedig ezt írja: „Az államhatalom birtoka azt jelenti, hogy itt a pillanat az egykor elnyomó osztályok megsemmisítésére. Itt a pillanat, de élni is kell vele!” Mi is lehetett ekkor, e sorsfordító években az élete értelme annak a Lukács Györgynek, akinek apja Lukács József, az Angol–Osztrák Bank igazgatója volt, s aki 1899-ben magyar nemességet szerzett „szegedi” előnévvel. E helyzetével annak az elnyomó osztálynak a tagja volt, amelynek megsemmisítésére fia biztatott.

Kis János így ír Lukács fordulatáról:³² „Lukács György életpályájának központi problémája az 1918/19 telén végrehajtott fordulat: csatlakozása a kommunista mozgalomhoz és világnézeti azonosulása a marxizmussal. Ez az esemény új megvilágításba helyezte addigi fejlődését, és döntően befolyásolta mindazt, amit később gondolt és tett. Ahhoz, hogy az egészet értsük, értenünk kell az életre szóló döntést. De úgy tűnik, nem érhető. 1918 novemberében megíródott *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*, amely erős érvekkel szolgált a kommunizmus elfogadása ellen.³³ December végén vagy január elején a szerző már a KMP tagja volt. A bolsevizmus és a kommunista mozgalomhoz való csatlakozás között nem következett be semmilyen külső esemény, amely Lukács szemléletét módosíthatta volna. Belső eredetű – Lukács gondolkodásának dinamikájából származó – magyarázat sem ismeretes. Közeli barátait, a Vasárnapi Kör résztvevőit, akikkel azokban a hónapokban minden etikai és politikai problémáját megosztotta, sokkhatásként érte a bejelentés, hogy belépett a pártba. „Megtérése két vasárnap között történt: Saulusból Paulus lett” – mondta Lesznai Anna. „Amikor Lukács tudtul adta a kommunizmushoz való megtérését, senki sem tudta, mit jelentsen ez” – nyilatkozta Hauser Arnold.³⁴

Ehhez kapcsolódóan jelzem befejezésképpen, hogy Lukács ezen sorseseménye, illetve pálfordulása kapcsán átgondolandók lehetnek – és külön tanulmányt érdemelnének – a Foucault által leírtak:

„[K]étségkívül sokan vannak, akik mint én, azért írnak, hogy többé ne legyen arcuk. Ne kérdezzék, ki vagyok, és ne mondják nekem, hogy maradjak ugyanaz: ez az anyakönyvek morálja; ez készíti hivatalos papírjainkat. Hagyjon bennünket békén ez a morál, ha írni kezdünk. [...] Az »anyakönyvek morálja« ezek szerint a név, a nem, vagyis az előírt és rögzített identitás morálja. Ezzel szemben tételeződik az írás egyfajta »etikája«, amelyet az arctalanság alakzata jelölhetne. Mennyiben lehet ezt etikának nevezni, és hol a másik helye ebben az etikai viszonyban, viszony-e ez egyáltalán, vagy egy olyan zárt tér, ahol az én minden felelősség nélkül kalandozhat önnön alakmásai labirintusában?”³⁵

³¹ LUKÁCS 1989, 164–165.

³² KIS 2004, 636.

³³ MESTERHÁZI 1987.

³⁴ KETTLER 1967, 64.

³⁵ FOUCAULT 2012, 32–33.

Bibliográfia

FEHÉR M. 1991

FEHÉR M. István: *Az élet értelméről. Racionalizmus és irracionizmus között*. Budapest, Kossuth, 1991.

FEHÉR M. 1992

FEHÉR M. István: A hazai filozófiai munkálkodás ágai és jelentősége. *Existentia* 2/1–4. 1992, 495–540.

FEHÉR M.–VERES 1999

Alternatív tradíciók a magyar filozófiatörténetben. Szerk. FEHÉR M. István–VERES Ildikó. Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 1999 (Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár).

FEHÉR M.–VERES 2004

Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben. Szerk. FEHÉR M. István–VERES Ildikó. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004 (Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár, 7).

FEHÉR M. 2005

FEHÉR M. István: Lukács egzisztenciális döntése. *Világosság* 9. 2005, 11–16.

FEHÉR M. 2006

FEHÉR M. István: Létezik-e szó szerinti jelentés? *Világosság* 8–10. 2006, 185–196.

FEHÉR M. 2011

FEHÉR M. István: Az élet értelmére vonatkozó kérdés. *Vigilia* 76/12. 2011, 908–912. („Mi dolgunk a világon?” – a Vigilia karácsonyi körkérdése.)

FEHÉR M. 2015

FEHÉR M. István Sorsesemény és narratív identitás. *Magyar Filozófiai Szemle* 59/4. 2015, 11–42.

FOUCAULT 2012

Michel FOUCAULT: *A tudás archeológiája*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 2012.

FRANKL 1996

Viktor E. FRANKL: *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*. Nyíregyháza, Kötet Kiadó, 1996.

GÖMÖRI 1994

GÖMÖRI György: Naponta. In: *Koszorú. Száz vers az anyanyelvről*. Anyanyelvapolók Szövetsége, 1994.

GRONDIN 2003

Jean GRONDIN: *Du sens de la vie. Essai philo – sophique*. Montréal, Bellarmin Collection «L’essentiel», 2003.

HAMVAS 1985

HAMVAS Béla: *Az öt génusz*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985.

KETTLER 1964

David KETTLER: *Marxismus und kultur. Mannheim und Lukács in den Ungarischen Revolutionen*. Neuwied–Berlin, Luchterhand, 1967.

KIBÉDI VARGA 1980

KIBÉDI VARGA Sándor: *A szellem hatalma*. München, Auróra Kiadó, 1980.

KIS 2004

KIS János: Lukács György dilemmája. *Holmi* 6 (június). 2004, 636–667.

LENGYEL–JANI 2012

A másik igazsága. Ünnepi kötet Fehér M. István tiszteletére. Szerk. LENGYEL Zsuzsanna Mariann–JANI Anna. Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2012.

LUKÁCS 1989

LUKÁCS György *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*. Budapest, Magvető, 1989.

MÁRAI 1965

MÁRAI Sándor: *San Gennaro vére*. New York, szerzői magánkiadás, 1965.

MESTER 2006

MESTER Béla: A magyar, a magyarországi és a nemzeti filozófia fogalmai a filozófiatörténet-írásban. In: MESTER Béla: *Magyar Philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia Kiadó, 2006.

MESTERHÁZI 1987

A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. Szabadgondolat, 1918. december. In: LUKÁCS György: *Forradalomban*. Szerk. MESTERHÁZI Miklós. Budapest, Magvető, 1987.

NEMESI 2006.

NEMESI Attila László: Szó szerinti jelentés, konvencionális jelentés, vezérelentés. *Világosság* 47/8–10. (Metafora az analitikus filozófiában.) 2006, 31–44.

SZABÓ 2011

SZABÓ Magda: *Kívül a körön*. Budapest, Digitális Irodalmi Akadémia–Petőfi Irodalmi Múzeum, 2011.

TENGELYI 1992

TENGELYI László: *A bűn mint sorsesemény*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1992.

TENGELYI 1998

TENGELYI László: *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1998.

VARGA–SZABADOS 2019

Ki a jelentős magyar filozófus? Relevanciakritériumok és kánonalkotás a 19–20. századi magyar filozófia történetírásában. Szerk. VARGA Péter András–SZABADOS Bettina. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, 2019. Internet: fi.btk.mta.hu/images/Esem%C3%A9nyek/2019/KONF_Ki_a_jelentos_magyar_filozofus_2019_ABSZTRAKTOK.pdf (utolsó letöltés: 2022. 04. 03.)

VERES 2018

VERES Ildikó: Hol van a haza és hogyan lakozunk benne? Válaszalternatívák a magyar szellemiség néhány prominens képviselőjének munkáiban. In: *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Szerk. KÖRÖMI Gabriella–KUSPER Judit. Eger, EKE Líceum Kiadó, 2018, 289–300.

WITTGENSTEIN 1989

Ludwig WITTGENSTEIN: *Logikai-filozófiai értekezés (Tractatus logico-philosophicus)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.